

Az előmagyar nyelvjárás ún. „permies” vonásainak kérdéséhez

Amióta ZSIRAI MIKLÓS a permi és előmagyar nyelvekben mutatkozó meglepő hangtani és alaktani egyezések alapján felvetette a permiek és előmagyarok közötti történelmi kapcsolatok lehetőségét (Fgr. Rok. 147–8), hazánkban és külföldön is egyre több kutató figyelme fordult e kérdés tanulmányozása és boncolgatása felé.

De meg kell állapítanunk, hogy ennek a meglehetősen sokrétű, vitatott problémának teljes és végleges — főleg pedig mindenki számára megnyugtató — tisztázásától a szélső álláspontokat képviselő MOÓR E. és E. ITKONEN polémiája ellenére is (FUF. XXXIII. Anz. 67 kk.; XXXIII. Anz. 54 kk.) még távol állunk. Pedig az eddigi, e kérdéskörhöz kapcsolódó kutatásaim során bennem is felvetődött az a gondolat, amelyet legpregnánsabban PAIS fogalmazott meg: „... jó ideje úgy érzem, hogy az ebben az irányban folytatandó vizsgálat még nem kevés és nem csekély jelentőségű újdonságot hozhat a finnugor nyelvek egymáshoz való viszonyára és a finnugor népek őstörténetére, valamint a magyar nyelv és a magyarság ősi életfolyamatainak számos mozzanataira nézve”¹ (NyK. LVIII, 202).

Azt, hogy a magyar nyelvtörténet, de a magyar őstörténet sem nélkülözheti a kérdés újból és újból való megvizsgálását, az ötvenes évek elején lezajlott őstörténeti vitán kívül, az azóta megjelent és ősmagyar hangtörténeti kérdésekkel foglalkozó szintézisek és tanulmányok is bizonyítják. Itt elsősorban MOÓR E. igen értékes és megszívlelendő gondolatokat és szempontokat felvető tanulmányaira gondolok,² amelyekben az eddigiektől sok tekintetben eltérő képet rajzol mind a magyar etnikum, mind pedig a magyar mássalhangzó-rendszer kialakulásáról. De gondolok HAJDÚ PÉTER,³ MOLNÁR E.⁴ munkáira, nemkülönben a LAKÓ GY.⁵ és BÁRCZI G.⁶ tollából nemrégiben meg-

¹ Én ritkítottam — KM.

² A magyar nyelvtörténet őstörténeti vonatkozásai. Nyr. LXXII, 8, 49, 106, 242 kk.; Die Ausbildung des ungarischen Konsonantismus. ALH. II, 1 kk.; Die Ausbildung des urungarischen Volkes im Lichte der Laut und Wortgeschichte. ALH. VI, 279 kk.; VII, 147 kk.; VIII, 63, 249 kk.; IX, 117 kk.; X, 388 kk.

³ A magyarság kialakulásának előzményei. Budapest 1953 = MKE.; Finnugor népek és nyelvek. Budapest 1962.

⁴ A magyar nép őstörténete. Budapest 1954 = Őstört.

⁵ Unkarin kielen sananalkuisista soinnillisista klusiileista. Jyväskylä 1959 = Soin. klus.

⁶ A finnugor zárhangok ősmagyar kori történetéhez MNy. LVIII, kk. németül (Ravila emlékkönyv): Zur Geschichte der finnisch-ugrischen Verschlusslaute in urungarischer Zeit (SUST. CXXX, 11 kk.).

jelent igen elmemozdító tanulmányokra is. Ezen utóbbiak a magyar zárhangok ősmagyar kori történetére vonatkozólag olyan jelenségeket taglalnak (szó eleji mássalhangzók zöngésülése, szó belseji és szóvégi mássalhangzók spirantizálódása és eltűnése, denazalizáció stb.), amelyekhez nemcsak hasonló, hanem teljesen megegyező jelenségekkel találkozunk a permi nyelvekben is.

Az mármost más kérdés, hogy ezekből és más lexikális és morfológiai egyezésekből egészen mélyreható kapcsolatokra (permi-magyar együttélésre, kétnyelvűségre) és ebből az előmagyarban speciális „permiés” vonások keletkezésére gondolhatunk-e,⁷ vagy — ami valószínűbb — egy hosszabb ideig tartó, hol lazább, hol szorosabb kapcsolatra. Erre az utóbbi lehetőségre már BÁRCZI is utalt egy régebbi tanulmányában (MNY. XXXIX, 287—8). Szerinte az uráli őshazából nyugat felé vándorló finn-permi csoport legkeletibb szárnyát alkotó permieknek az ugarság legnyugatibb ágát képező magyarsággal [helyesebben: e l ő m a g y a r s á g g a l] való közvetlen, bár laza kapcsolata még sokáig fennállt. Az ő általa felvetett gyümölcsöző gondolatot azután HAJDÚ P. — jöllehet ő az egyezések kérdésében meglehetősen óvatos álláspontot képvisel — egészíti ki egy igen lényeges mozzanatra rávilágítva. Az egyező vonásoknak az obi-ugorban jelentkező csekély számából következtethetően a permi-előmagyar érintkezés akkor vált szerinte a legintenzívebbé, amikor a finn-volgai csoport nyugatra húzódása után a permiek elődei még sokáig együtt éltek az ugor ágból kiszakadó és nyugat, délnyugat felé húzódó előmagyarokkal (MKE. 45—6). Ennek a lassú elválásnak és a permi-előmagyar érintkezésnek ideje az i. e. I. é v e z r e d e l s ő századaira, nézetem szerint az ananyinói kor (VII—III. sz.)⁸ közepe tájára helyezhető.

Az időpont megadásával az érintkezés, kapcsolat helye is nagy vonalakban rögzíthető. Legyen akármilyen eltérés a kutatók álláspontja között az őshaza kérdésében, helyezték azt Belső-Ázsiába, az Urál vidékére, vagy ami a jelenlegi kutatások állása alapján a legvalószínűbbnek látszik Közép-Lengyelország és az Oka közötti területre,⁹ az ananyinói népesség szállásterületét azonos helyre lokalizálják. Ez pedig az Urál nyugati (talán keleti is) lejtője és a Káma alsó és középső folyása közötti terület.¹⁰ Itt éltek már az i. e. II. évezred közepétől, a bronzkor elejétől kezdve a magyarok elődei is, és innen húzódtak lassan-lassan nyugat és délnyugat felé, mindvégig a Volga jobb partján maradva, egészen a Volga könyökéig. Ősi szállásterületük — mint ahogy erre LÁSZLÓ GY. is rámutat (i. m. 28 kk. 190) — csaknem 2000 éven át (i. u. VII. sz-ig) széles sávban érintkezett a déli vogulokkal és a Volga kazáni területeire áttelepedett permiekkel.¹¹ Így tehát a permi-előmagyar érintke-

⁷ MOOR E.: NYR. LXXII, 242 kk.; ALH. II, 414—29, IX, 133 kk.; NYK. LIV, 75—95; PAIS D.: Nyék törzsnevünk és ami körülötte lehetett. MNY. XLIX, 278—93, Nyelvt. Ért. V, 55 kk.; ГУДКОВА—ШЕНКЕВИЧ: К проблеме происхождения родственных групп и семей языков. Сов. этн. 1951/2, 190 fk.

⁸ LASIK a VIII—II. sz.-ra datálja; Происхождение народа коми. Сиктивкар 1961. 17 kk.

⁹ LÁSZLÓ GY.: Őstörténetünk legkorábbi szakaszai 69, 193.

¹⁰ ZSIRAI: Fgr. Rok. 116; LIGETI: A magyarság őstörténete 40; HAJDÚ: MKE. 43, Fgr. népek és nyelvek 90; MOLNÁR E.: Őstört. 87 kk.; LÁSZLÓ GY. i. m. 190; LASIK i. m. 17.

¹¹ Nagyjából hasonló területi elrendezésben élnek a permiek és ugorok elődei MOOR E. ún. „uráli” őshazájában (ALH. VI, 341), majd később a IV. és III. évezred nagy szárazsági periódusai után bekövetkező nyugati vándorlások („Westwanderung”) után (uo. VII, 153 kk.). De az ő általa felvetett vándorlási folyamatok, elszakadások és újból való találkozások a nyelvi differenciálódást sokkal nagyobb mértékben elősegí-

zések nyelvi nyomainak megvan a maguk történeti, művelődéstörténeti és földrajzi háttere. S ha vannak és lesznek is vitatható pontok az említett magyarázatkísérletekben, a nyelvészek, történészek, régészek, néprajzosok okfejtéseiben, akkor sem lehet a kérdéses nyelvi egyezések felett napirendre térni. És nem lehet őket a finnugor nyelvek közelebbi vagy távolabbi rokonsági viszonyainak kutatásakor, az előmagyar nyelvi állapot megrajzolásakor figyelmen kívül hagyni. Még kevésbé lehet „véletlen” egybeesésnek (vö. ITKONEN: FUF. XXXII, 72 kk.) vagy párhuzamos nyelvi fejleménynek tartani.

Ma már ugyanis a „véletlen” egyezések kérdésében is sokkal óvatosabb álláspontot foglal el a nyelvtudomány, amióta a finnugor-indoeurópai, uráli-altaji és uráli jukagír egyezésekről is kiderült, hogy semmiképpen sem tekinthető a „véletlen” játéknak, hanem vagy ősi rokonságnak, vagy pedig egy igen szoros kapcsolat nyelvi bizonyítékainak.

Mennyivel nagyobb óvatossággal, körültekintéssel kell tehát ítéletünket megfogalmazni, amikor a permi-ugor [közelebről permi-előmagyar] egyezések kérdésében akarunk érdemben állást foglalni.

Eddigi kutatásaim alapján a BÁRCZI-féle (MNY. XXXIX, 287–8, MNY. XLIII, 83) irányvonalat követve, egy a finn-permi egység korától fennálló közvetlen kapcsolat nyelvi nyomait látom kibontakozni, majd erősödni a finn-permi egység megszűnése után, az őspermiek és előmagyarok hosszú ideig tartó szorosabb földrajzi és kulturális [Ananyino] közelségének idején.

E kölcsönhatás nyelvi nyomait kutatva jutottam el a m. *-ni* főnévi igenév képzőnek eredetéről vallott felfogásomhoz (MNYj. V, 126 kk.; SUSA. LXII/2.).

1. Ezen az úton haladva próbálom most megvizsgálni a magyar denazalizáció kérdését is, amelyhez — mint tudjuk — nemcsak hasonló, de teljesen megegyező jelenséggel találkozunk a permi nyelvekben is.

A fgr. **mp*, **nt*, **ŋk* és **ńć* (? < **ńś*) kapcsolatból az idők folyamán éppúgy eltűnt a nazális elem, a zárhang pedig zöngésült, mint a magyarban (**mp* > *b*; **nt* > *d*, **ŋk* > *g*, **ńś* (*ńć*) > *ź* (*dź*).

Igaz, hogy hasonló jelenségek — mint ahogy erre ITKONEN is rámutat (FUF. XXXII, 72) — megtalálhatók más rokon nyelvekben, sőt nem rokon nyelvekben is. De ilyen mértékű egyezést a tendencia lefolyásának kronológiájában és módjában sehol sem találunk.¹²

Ha a rokon jelenségek indítóokainak és lefolyásának körülményeiben vannak is egyező vonások, magyarázatukban pedig azonos szempontok (pl.

tették volna — mint ahogy MOOR gondolja (ALH. VII, 158). Hogy egy huzamosabb elszakadás után ismét egymás mellé kerülő permiék és ugorok között a megértés, a nyelvi folytonosság oly mértékben fennállhatott még, hogy az továbbra is csupán nyelvjárási, nem pedig nyelvi különbözőségeken jelentkezett volna — erősen vitatható. Ezért nem hat meggyőzően MOLNÁR ERIK elmélete sem a finn-permi ágak i. e. II. évezred közepe táján Belső-Ázsiából az Urálon túlra vándoroltatásáról, az ugoroknak Nyugat-Szibériában maradásáról — és később az ananyinói korban való újratalálkozásukról (Őstört. 81, kk., 90 kk.).

¹² Azért esett választásom éppen ezen hangtani jelenség megvizsgálására, mert szoros kapcsolatban van a szó belseji és szó eleji zöngés zárhangok keletkezésével (l. erről LAKÓ: Soin. klus. 19–24), és mint ahogy erre BÁRCZI is utal (MNY. LVIII, 4), fogódzót ad a zöngés zárhangok spirantizálódásának időpontjára nézve. Így közelebb kerülünk más „permies” vonások tisztázásához is.

mássalhangzótorlódás kiküszöbölése, energiatakarékosság, egy ismeretlen nyelvi substratum vagy adstratum hatása stb.), mégsem tekinthetők finnugor örökségnek, az alábbiakban vázolandó nagy különbségek miatt.

a) A finnségi nyelvekben — feltehetően a közfinn alapnyelv örökségeként — főleg az *-ns* kapcsolatra (szórványosan az *nt-re*) terjed ki a denazalizáció jelensége, de mindegyikben más-más realizációt eredményezve.

A karjalaiiban és az északi vepszében az *n* nazooralis magánhangzóvá válik, amely a megelőző magánhangzóval diftongust alkot. Pl. karj. *kañža* (o: *kaqža*) 'kansa'; *peñžas* 'pensas'; vepszeÉ. *kaqz* 'perhe' (<*kansa); *soqzar* 'kirppu' (<*sonsar) stb. A déli vepszében megmarad, vagy egy rövid *-d*-toldalékkal jelentkezik. Pl. *sonzar* ~ *sondzar* 'kirppu'; *penzaz* ~ *pendzaz* 'pensas' stb.

A vótban, észzben és lívben a fejlődés tovább ment egy lépéssel. A nazooralis magánhangzó beleolvadt az előtte állóba és megnyújtotta azt. Pl.: vót *kāsa* 'mukaan, mukana' (<*kansa); *māzikaz* 'mansikka'; észz *māzikaz* 'mansikka'; *lāävz* 'louna' (<*länsi); lív *āz āzaz* 'korva (saavin, sangon)' <*ansa; *māškaz* 'mansikka'.

A finnenben és az aunuusziban megmarad az *n*. Pl. fi. *kansa*, *kansi*, *mansikka*; aunuusi *kanzi* 'kansi'; *onzi* 'onsi' (SETÄLÄ: ÄH. 361—4).¹³

A fenti példákban általában az első szótagban jelentkezik az *ns* hangkapcsolat denazalizációja. De szórványosan egyes képzőkben és ragokban is találunk hasonló jelenséget. Ez azonban későbbi fejlemény, és a mássalhangzótorlódás kiküszöbölésének törekvése hívhatta életre, pl.: sorszámnévképzőben: fi. *kolmas* < *kolmansi*; a keleti nyelvjárásokban *kolmaas* is; birt. szem. ragban: *kirjas* = *kirjansa*. Példákat l. még a többi keleti finn nyelvből SETÄLÄ: ÄH. 364—7; HAKULINEN: i. h.

b) A lapiban is megtaláljuk szórványosan, hasonulásos vagy eltűnéses jelenségeként. Pl. lpS. *kuödde-* 'hord, visz' ~ fi. *kanta-* 'hord, visel', md. *kando-* 'hord, visz'; lpS. *ēmēt* 'háziasszony' ~ fi. *emäntä* 'háziasszony, asszony, tulajdonosnő' (NyH⁷. 40).

c) Hasonlóan realizálódik a szamojédban is. Pl. vog. *vāηχä* 'gödör, sír', osztjÉ. *vonχlēm* 'behauen', D. *wanχ* 'Grube' ~ szamJur. *vāk*: *pāuvan-vāk* 'Nacken (Nackengrube)', tavgi *bānka* 'Grube, Nest', Jen. *baggabo*, *baggoddabo* 'graben, aushöhlen' stb. (vö. GOMBOCZ: NyK. XXXII, 211; COLLINDER: FUV. 44).

d) Az obi-ugor nyelvekben is nagyon elterjedt tendencia a denazalizáció. Nemcsak abban tér el a felsorolt rokon nyelvektől, hogy a magyarhoz és permihez hasonlóan minden nazális + zárhang, illetve spirans kapcsolatra kiterjed (*mp*, *nt*, *ηχ*, *ηγ*, *ńś*), hanem abban is, hogy rendszerint szó végén vagy mássalhangzóra kezdődő ragok és képzők előtt jelentkezik, és a legváltozatosabb variációkat eredményezi. Pl. a nazális eltűnését: *χump* 'hab' (VNyj. 103) ~ KANNISTO AL. *kup* 'Welle', P. *kup* id. (SUST. XLVI, 120); *rāηχ* 'felkiáltás, kurjantás, ordítás' (VNGy. III/2, 401) ~ *rāχnāt* 'kiáltása' (VNGy. III, 123); a nazális hasonul. az utána következő mássalhangzóhoz, pl. *tāηχ* 'a hal háti úszószárnya' (VNGy. II/2, 707); (KANN.) Szo. *tāzχχηχūl* 'flossenbesetzten Fisch' (WVd. I, 341); AL. *khqnt* 'találni' ~ praes. sg. *khattēm* (VNyj. 172—3); a nazális eltűnésével egyidejűleg

¹³ Néhány példában azonban el is tűnhet. Pl. *kattaa* < **kattađak* (vö. *kansi*); *tuta* (> *tuttava*, *tuttu* stb.). HAKULINEN: SKRK. I, 46.

m e g n y ú l i k vagy m e g r ö v i d ü l a megelőző magánhangzó. Pl. *numpël* 'felé, -hoz-, -hez, -höz' ~ *nūpël* ua. (VNGy. II, 675; IV, 148, 284); *lūns* 'siralom' ~ translativus *lūssi* (VNYj. 7); *kēnt* 'sapka' (VNYj. 103) ~ KL. *ket* 'sapka', acc. *ketmé* (VNYj. 103); *ūnsi* 'gázol, átmege a vízen' ~ *usti* 'átvonszol a vízen' (VNGy. II/2, 718). Természetesen a változatok kialakulásában nemcsak a fonetikai helyzetnek, hanem a nyelvjárási különbségeknek is szerepe van. Éppúgy az o s z t j á k b a n is, ahol meglehetősen szórványos és főleg az ηχ hangkapcsolatra kiterjedő jelenség. Pl. vog. *mānχw*, *šāurēp-mōnχhw* 'fejsze foka' ~ osztj. DN. *tāiəmoχ* (< *tāiəm moχ*), DT. *moχ* stb. 'Axrücken' (TOIVONEN: FUF. XVI, 213); vog. *nāηχ*, *nāηχāl* 'fölfelé' (VNGy. II, 673) ~ osztj. (KARJ.) DN. *nōχ* 'hinauf, auf' stb.; (KARJ.—TOIV.) ND. *χu'nt* 'äußere Birkenholzlage am Bügel des Bogens' ~ V. *ku't: iōχāl-ku't* 'obere Birkenholzlage am Bügel des Bogens' ~ vog. (KANN.) Szo. *χūsna* 'der aus Birkenholz bestehende Teil des Bogens' (LIMOLA: SUST. CXXV, (Ravila emlékkönyv) 290—1).¹⁴

e) De nemcsak a finnugor, hanem a s z l á v nyelvekben is találkozunk denazalizációs jelenségekkel. Az ún. növekvő zöngésség elvének megfelelően [a nyílt szótagos tendencia érvényesítésével],¹⁵ az *am*, *em* mássalhangzó előtt nazoorális magánhangzóra (*ə*, *a*, *e*) válik. Pl. ószl. **rōnka* (litv. *ranka*) > ószl. *rōka* (lengyel *ręka*) > or. *pyka*, cseh *ruka* 'kéz'; ószl. **zombos* (< ieur. **ǵhombhos*) > ószl. *zobz* (lengyel *zab*) > or. *zyb*, cseh *zub* 'fog'.

A fenti példákban láthatjuk, hogy sem a finnugor, sem pedig a szláv nyelvekben jelentkező denazalizációs jelenségek nem egyeztethetők, de még csak nem is állíthatók párhuzamba a permi és a magyar nyelveknek zöngésüléssel kísért¹⁶ és (néhány szórványos példát kivéve) minden nazális kapcsolatra kiterjedő és minden fonetikai helyzetben (szótőben, járulék előtt és járulékban) bekövetkező tendenciaszerű változásával.

Nézzük meg most néhány példán a p e r m i és m a g y a r denazalizációt!

**mp* > *b*

Szótőben: m. *hab* ~ vog. *χump*, (KANN.) Szo. *χumb* 'Welle'; osztj. *χūmp* id.; mdM. *kombāldā*-, E. *kumboldo*- 'kibugyog; hullámzik, hullámszerűen mozog'; fi. *kumpua*- 'kibugyog; habzik', zürj. *gibarnj* 'scharenweise schwimmen (v. Fischen), wobei das Wasser sich kräuselt' stb. (vö. NYH⁷ 42; PAASONEN: Beitr. 105; FUV. 28). A többi egybevetésből vagy a magyar, vagy a permi tag hiányzik. Pl. *kebel* ~ vog. *kēmpli* ~ *kēpāl* 'ruhaszárny' (NYH.⁷ 159; *eb* ~ osztj. *əmp*, *ämp*', vog. *āmp* id. (NYH.⁷ 42); fi. *ampu*- 'ló' ~ votj. *ib* ua. (uo.).

Toldalékban: *-mp* középfok jel: m. (R.) *idōsb*, *fejérb*, *nagyobb* stb. ~ zürj. (WIED.) *kañeb* 'verstohlen' (*kañ*, *kañ*, *kañ*, *kañön* 'im Stillen, verstohle-ner Weise'); (WICHM.) **ędęb* : *ędębtjnj* 'stärker, heftiger werden' (*ęd* 'Hitze,

¹⁴ További példákat l. BALOGH LÁSZLÓ: A manysi denazalizáció c. 1955-ben írt szakdolgozatában, aki igen gazdag példaanyagot mutatja be a vogul nyelvjárások denazalizációs jelenségeit. A dolgozat igen elmésen, sok tekintetben meggyőzően is fejtegeti a jelenség lélektani és fiziológiai okait, valamint lefolyásának módjait, különböző fonetikai környezetben és nyelvjárásban.

¹⁵ Dombrowszky József és Jánoska Sándor szóbeli közlése.

¹⁶ Ez azonban nyelvjárási különfejeményként (a permjában és votjában) el is maradhat.

Wärme, Kraft, Anstrengung' (FUF. I, 190); (W.—Uot.) Ud. *koreb* 'blattreich, dichtbelaubt' (*kor* 'Blatt') (példákat l. WICHM.: i. h.; UOTILA: Kons. 86—7, KÖVESI: Ősi képzők a permi nyelvekben [kézirat]; vö. fi. *parempa* 'jobb', lpN. *nàorà'p* 'fiatalabb' stb.; NyH.⁷ 107).

A magyarban és permiben található nazálisos alakok (m. *homp, domb*; a permiekről l. UOTILA: Kons. 360—2) az egyes nyelvek külön életének számlájára íródhatnak, és nyelvjárási különfejeménnyel, regresszióval, összetétellel stb. magyarázhatók.¹⁷ (Vö. a permire vonatkozóan UOTILA: i. h.).

**nt* > m. *d*, permi *d* (*t*)

Szótőben. Olyan etimológiánk, amelyben megtaláljuk a magyar és permi megfeleléseket is, igen kevés van. Pl. *köd* ~ votj. *kid*: *tšij-kid* 'gyenge köd, földi füst, pára' (*tšij* 'füst') [vö. szam. *kinta* 'füst'] (NyH.⁷ 141; FUV. 26); *fed, főd* ~ vog. *pent-, pänt-, pant-* 'zumachen'; osztj. *pent-* id.; zürj. *pedni* 'zumachen, zuschließen, bedecken'; votj. *podini, podni* 'zumachen' stb. (TOIVONEN: NyK. L, 453; NyH.⁷ 149; FUV. 78). A *tud-* ~ zürj. *ted-*; votj. *tod-*; fi. *tunte-* 'érez, ismer' [szam. *tumdau* 'megtud']; *ad* ~ zürj. *ud-* 'ítat, inni ad, megvendégel'; votj. *ud-* 'ítat, inni ad, italt nyújt, itallal megvendégel' stb.; vog. *on.das* 'segítség'; osztj. *ontas* 'segítség, kárpótlás' — igék *-d*-jét általában fgr. **mt* megfelelőjének tartják (NyH.⁷ 41; FUV. 63—4, 72), ami azonban véleményem szerint még további vizsgálatot igényel.

A fgr. **nt*-re visszavezethető *lúd, had, ideg* szavaknak, valamint a fgr. **mt*-ből magyarázott *odu* és *vad* szavaknak nincsenek permi megfelelőik (vö. NyH.⁷ 40—41).

Néhány permi megfeleléssel rendelkező etimológiából hiányzik a magyar tag. Pl. zürj. *öd* 'hőség; erő; sietség'; votj. *edü* 'erő' ~ fi. *into* 'buzgalom, lelkesedés, szenvedély'; votj. *šed* 'fekete, piszkos'; zürj. *šed* ua. ~ fi. *sona* 'trágya'; zürj. *kud*: *šin-k.* 'szemhéj' ~ fi. *kante-* 'fedél' (NyH.⁷ 40—1; FUV. 149); zürj.-votj. *gid* 'Schafstall' ~ fi. *kent(t)ä*; zürj. *bed*; votj. *bodü*; cser. *pandä* 'Stock, Stab' (LAKÓ: Soin. klus. 23).

A toldalékokban (sorszámnév-, kicsinyítő és gyakorító képzőkben) jelentkező magyar és permi *-d* [a permják nyelvjárásban és votjákban *-t* is] megfelelésre bőséges példaanyag áll rendelkezésünkre a Nyelvhasználat 63, 94—5 és 99; GYÖRKE: Die Wortbildungslehre des Uralischen [a következőkben Wortb.] 51 kk.; UOTILA: Kons. 92—102; KÖVESI: kézirat. Pl.

harmad ~ zürj. *kuimēd*; votj. *kuiimeti*; fi. *kolmante-* (NyH.⁷ 99); *szád* vö. votj. *šu.šu-kuašmem* 'das Dursten, das Mundtrockensein'; vog. *sünt* 'Öffnung, Mündung' (PAASONEN: Beitr. 212; FUV. 58). (A permiben kivételként jelentkező nazálisos alakok magyarázatát l. UOTILA: Kons. 362—5).

**ηk* > m. *g*, permi *g* (*k*)

Szótőben: *ág* ~ zürj. *vug* 'nyél, fogantyú, fül (edényen)'; votj. *vug* 'akasztóiv, fül (edényen)'; cser. *ongo* 'kampó, edény füle, kengyel (hótalpon)'; fi. *onke-* 'horog' (NyH.⁷ 39; LYTKIN: Voproszi jaz. 1953|5; 58; másképpen COLLINDER, aki az *ág* szót meg sem említi, a fi. *onki* és permi *vug* szavakat

¹⁷ Ma már a nyelvi jelenségeket a maguk történeti, társadalmi és rendszerszerű összefüggésükben vizsgáljuk, a teljes nyelvi valóság nézőpontjából.

pedig más-más indoeurópai előzményre vezeti vissza (FUV. 134, 139). (Az etimológia tagjainak bizonytalanságáról l. még TOIVONEN—ITKONEN: SKES. 55, 432); *mög* ~ zürj. Lu. *meg* 'Krümmung des Flusses'; votj. *meg* 'ein hinter mir od. beiseite liegender Ort'; vog. *moñxélti* 'umringen' stb. (vö. WICHMANN: FUF. XVI, 200; UOTILA: Schr. 116); ? *bog* ~ zürj. *bugil* 'Buckel; Kugel'; vog. *pūñxláp*; osztj. *p'u'ñkál* (WICHMANN: FUF. XIV, 96. Az etimológia bizonytalanságáról l. ITKONEN: UAJb. XXVIII, 74 és LAKÓ: Soin. klus. 14). A *segít*, *vág*, *dug* szavaknak nincsenek permi megfelelőiseik (vö. NyH.⁷ 39; FUV. 113, 120).

A toldalékokban (gyakorító képző, deverbális és denominális névszóképző funkcióban) jelentkező *-g* képzőre gazdag példaanyagot találunk a NyH. 65, 88, 92 lapján,¹⁸ GYÖRKE: Wortb. 58 kk.; KÖVESI: kézirat).

Mint gyakorító képző a magyarban meg a permiben is főleg hangutánzó és hangfestő igéket képez, mint deverbális névszóképző nomen actionis és nomen acti jelentésű igeneveket. Pl. m. *csattog*, *pattog*, *berreg*; zürj. (W.—Uot.) *tsolgini* 'rieselnd strömen', *bclgini* 'schwätzen, plappern'; votj. (WICHM.) G. *džorgili*, *džolgori* 'Sperling' ~ zürj. *džolginj* 'zwitchern' (WChr.² 54). (Példákat l. KÖVESI: kézirat.) [Figyelmet érdemel a funkció azonossága is!] m. *harag*, *világ*, *boldog*; zürj. *koreg* 'kérés' (< *kor-*); *poleg* 'félelem' (< *pol-*); votj. *šieg* 'étel' (*ši-* 'eszik') stb. (NyH.⁷ 89).

**ńś* (*ńś*, *ńś*) > m. *gy*, permi *ž* (*dž*)

A feltett fgr. **ńś* (*ńś*) denazalizációjának realizációjában már van különbség a magyar és permi nyelvek között. A permiben a nazális + zárhang kapcsolathoz hasonlóan a spirans utótagok is zöngésülnek, nazális elemük eltűnésével párhuzamosan: **ńś* (*ńś*) > *ž* (*dž*); **ńś* > *ž*. A magyarban ezzel szemben *gy* (? *ny*) alakkkal találkozunk.

Szótóban: *agyar* (~ *acsarkodik*) ~ zürj. *vodžir*; votj. *vadžer*; vog. *ańšar*; osztj. *áńšar* (NyH.⁷ 45; FUV. 71); *légý* ~ zürj. *lędž* 'bögöly'; votj. *ludž*, *luž* 'bögöly, dongólégý' (NyH.⁷ 45; FUV. 95); *húgy* 'csillag' ~ zürj. *kođžū*, *kođzul*; votj. *kidžili*, *kizili*; vog. *kōńš*, *χōs* [szam. *kindžikei*, *kĩńšiki*] (NyH.⁷ 141.; FUV. 15); *hugy* ~ zürj. (WIED.) *kudž* ~ *kudžal*; votj. *kjž* 'Urin'; vog. *χunš* stb. (PAASONEN: Beitr. 171; FUV. 29).

Toldalékokban: Főképpen fa- és növénynevekből képzett helynevekben fordul elő, pl. *Szilvágý*, *Szilágý*, *Kórógý*, *Füzegey*, *Egrefy*, *Nyárágý* — a *d* és *t* képzőkhöz hasonlóan. Szórványosan köznevekben is előfordul: *jobbágý*, *ormágý*, *szögý* 'sündisznó' (vö. D. BARTHA K.: Szóképzés, 104 irodalommal) és névmásokban: *így*, *úgy*, *hogy* (vö. N. SEBESTYÉN I.: NyK. LII, 9; PAIS: MNy. LIV, 57 kk.).¹⁹

Akár véletlennek, akár párhuzamos fejlődésnek tekintsük is, akár — mint amire én gondolok — a hosszú kapcsolat egy fontos nyelvi bizonyítékának,

¹⁸ Meg kell jegyeznünk, hogy SZINNYEI csak a *-g* gyakorító és deverbális névszóképzőt származtatja **-ŋk-*ból, a *-g*-képzős denominális nomeneket (*balog*, *jó*, *kéreg*) fgr. **-kk* ~ *-k*-ből (NyH.⁷ 92). Ezek azonban éppúgy **-ŋk-*-ra mennek vissza, mint a deverbális névszók (*harag*, *förgeteg*, *boldog* stb.) és nem *k* > *g* zöngésülés eredményei. Alapszavuk *bal*, *jó*, **kér* nem fordult elő *k-s* változattal, mint pl. a *csergeteg* ~ *csergetek*, *avadék* ~ *avatég* stb.; vö. SZINNYEI: NyK. XLVI, 161; BARTHA: Szóképzés 71—2.

¹⁹ Másképpen MÉSZÖLY: MNy. XXXV, 150; NéNye. I. 337; NyK. XLVIII, 62 és BÁRCZI: Bevezetés a nyelvtudományba, akik a fgr. **l* affrikáció útján előállott alakváltozatának tartják a *gy*-t.

fel kell figyelnünk arra, hogy a m. *gy* permi megfelelői, a *-z* (*-dz*), hasonló funkciókban jelentkeznek. Pl. növénynevekben: zürj. (WICHM.) I. Ud. Le. *zeridz* 'Schachtelalm (equisetum)' (*zer* 'Hafer') (UOTILA: Kons. 158); (W. — UOT.) Ud. *tolidz* 'eine ziemlich hohe Wasserpflanze, erinnert an die wachsende Zwiebel', votj. (WICHM.) Sz. M. *emedz* 'Himbeere' ~ md. *inzeň* (UOTILA: Kons. 243 irodalommal; GYÖRKE: MNY. XXXVI, 40);²⁰ névmásokban: zürj; V. Sz. *sidz* 'so, ebenso' (< *si* 'er, sie, es', *kj dži* 'wie' (*kj*: *kj-mjn* 'wieviel')) votj. (WICHM.) *kj dži* 'wie'. Példákat l. UOTILA: Kons. 155; TOIVONEN: Affr. 174; N. SEBESTYÉN I. és PAIS D.: i. m.

A fgr. **ńś* (**ńtš*) megfelelőinek kérdése beleütközik a finnugor nyelvek egyik legnehezebb és máig sem tisztázott problémájába, az affrikáták kérdésébe. Erről eléggé részletesen írtam monográfiámban, felvetve annak lehetőségét, hogy mind a permi, mind a magyar affrikáták nem egyes folytatásai a feltett (?) finnugor affrikátáknak, hanem különnyelvi fejlemények (őspermi, előmagyar). Ennek megfelelően fejlődésük további szakaszaiban is eltérhetnek a várt fejlődésvonaltól. A permiben a denazalizáció után egy szabályszerű *z* (*dz*) alak állt elő, a magyarban viszont *gy*. A *gy*-ről, amelynek magyarázataival sokáig adós maradt a nyelvtudomány, és amellyel kapcsolatban magam is hanghelyettesítésre gondoltam, ma már KNEZSA meggyőző magyarázata alapján (MNY. LVIII, 311) tudjuk, hogy az egy ugyancsak **dz*-nek hangzó ősmagyar affrikata középmagyar kori folytatója. (Hasonlóan már korábban KÁLMÁN BÉLA egyetemi előadásában.) Ez a hang később spirantikus elemének elvesztésével *d*-vé, majd *gy*-vé vált. Hogy ez a feltett **dz*-féle hang valóban létezett az ősmagyar, ómagyar, sőt talán a középmagyar hangrendszerben is, arról *o s z é t*, *b o l g á r - t ö r ö k* és *s z l á v* jövevényszavaink tanúskodnak. Pl. m. *tölgy* (< *oszét* ~ iron. *töldz*, dig. *toldzæ*) (vö. A. JOKI: SUST. CXXV, 147. 2. jegyz.; az átvétel irányáról másként: magyar > *oszét* l. MOÓR: ALH. VI, 330); a bolgár-török *gyalom*, *gyapjú*, *gyékény*, *gyűrű*, *gyertya* stb. szavak, amelyek mind *z*-s szókezdetre mutatnak (vö. GOMBOCZ: BTLw. 74—83), a szláv: óorosz *ledžanǫ* (< *ledo* 'műveletlen föld' + *-janin* népnévképző) (vö. KNEZSA: MNY. XLIII, 243; SzlJöv. 313). További példákat l. KNEZSA: MNY. LVIII, 310—11). A *dž*, *dž*, *ž* elemet tartalmazó jövevényszavak átvételkor a magyar *gy* még **dz*-nek hangozhatott, így a jövevényszavak beleilleszkedve a magyar nyelv hangrendszerébe részt vettek a spirantikus elem elvesztésének folyamatában.

2. Most még hátra van a kérdéses tendencia keletkezésének és lefolyásának időbeli rögzítése, valamint a lefolyás módjának a tisztázása a két rokon nyelvben, illetve nyelvcsoporthoz, az eddigiekben már kibontakozó kölcsönhatás elismertetése vagy legalábbis valószínűsítése céljából. Arról, hogy az előmagyarok és permiek, mint az anyanyelvi kultúra hordozói az i. e. I. évezredben kerültek szorosabb kapcsolatba egymással, már volt szó. Arról is, hogy a kapcsolat az előmagyarság lassú délnyugatra húzódásával sem szűnt meg, hanem tovább tartott egészen i. u. VII. sz-ig. Erről a hosszú ideig tartó kapcsolatról szövegnyelvi (különösen növénynevek), hangtörténeti jelenségek

²⁰ Lehet, hogy a képző ezen szerephez az *-edz*, *-idz* mássalhangzóra végződő növény- és bogyónevek analógiájára jutott, pl. zürj. (WIED.) P. *komidz* 'Lauch' ~ vog. *koššm*; m. *haqyma*; zürj. I. *pelidz* 'Vogelbeere' ~ fi. *pihlaja*; m. *fajjal* (UOTILA: Kons. 157—8, 170). Megszilárdulása után esetleg átkerülhetett az előmagyarba is **dz* > *gy* alakban

és alaktani elemek is tanúskodnak (vö. még LÁSZLÓ GY.: i. m. 30). Ez az utolsó évezred lehetett a legjelentősebb a magyar nyelv, illetve előmagyar nyelvjárás „permies” vonásainak kialakulásában.

Erre az időre helyezhető a denazalizáció tendenciájának kifejlődése a permiektől lakott területen és annak átterjedése az előmagyarság szállásterületére.²¹ De erre az időre tehető a folyamat kihangzása, befejeződése is.

Az utóbbira sokkal biztosabb nyelvi fogódzóink vannak mindkét rokon nyelvben, mint az előbbire.

A denazalizáció folyamata i. u. a VII–VIII. sz.-ban záródhatott le mindkét rokon nyelvben, illetve nyelvcsoporthoz, mert az ezen idő után átkerült jövevényszavak már nazálisos formában jelentkeznek. Bizonyítékul álljanak itt a magyarba átkerült honfoglalás előtti török és szláv jövevényszavak, valamint a permibe ezen idő után átvett vepsze és csuvas jövevényszavak. Pl.

1. m. *kender* [*kendür*] < ócsuv. *kändir* (vö. oszm. ujj. alt. tel. leb. sor.) ~ kun *chendir* 'der Hanf, der Flachs, das Hanfgewebe'; *tengely* < ócsuv. **tingil*; vö. oszm. *dinçil* 'die Radachse'; mong. *tenyelik* 'l'essieu de la charrette'; *tenger* < ócsuv. **tängir*; vö. ujjur *tängiz*; kun *tengis* 'Meer' (vö. GOMBOCZ: BTIw.²² 92, 128). Ezek a szavak valamilyen ma már kihalt török nyelvből kerülhettek bele a magyarba, feltehetően a Baskiriából Levédiába vándorlás idején.

Ugyancsak nazálisos formában jelentkeznek legrégebbi szláv jövevényszavaink. Így a már említett *lengyel*, amelyet a délorosz sztyeppén vándorolva vehettünk át az ott lakó szláv (óorosz) népektől. A *gomba*, *galamb*, *donga*, *dorong* stb. -féle átvételek már a honfoglalás utáni időkre datálhatók, de még a szláv denazalizáció megtörténte (XI. sz.) előtt kerülhettek bele nyelvünkbe.

2. A permiben a denazalizációs folyamat kihangzása egybeesik a permie népek különválásával, amit általában a volgai-bolgár birodalom megalakulása utáni időkre [időszámításunk után VIII. sz.] szoktak helyezni.²³ A két permie nyelv külön életében átkerült jövevényszavak ugyanis már megőrzik nazális elemüket. Pl. zürj. Ud. *karandis* 'Zuber' < vepsze *kerandez* id.,²⁴ votj. Sz. *kemdele*, *kandelem*, (WIED.) *kangelem* 'Zeuge' < csuv. *kündelän* id.; (WICHM.) MU. *tingili*, (ISL.) J. *tingili* stb. 'Achse (eines Rades)' < csuv. (AŠM.) *tençal* id. m. *tengely* (vö. WICHM.: TLP. 71, 107; LYTKIN: Ist. Gr. 92).

Érdekes azonban, hogy a permie nép együttélésének utolsó szakaszában még eleven és ható erő lehetett a denazalizáció, mert az akkor átkerült bolgár-török jövevényszavak még részt vettek a folyamatban. Pl.

zürj. (WICHM.) Ud. V. Pecs. Sz. *gob*; votj. G. M. J. *gubi*, MU. *gibi* 'Pilz, Schwamm' < csuv. (AŠM.) *komba*, *kimba* id.; zürj. *kud* 'Korb, Schachtel, Kasten' ~ votj. G. *kudŕ* '(Saat) korb' < csuv. (AŠM.) *kundŕ* 'Korb von Rinde' (vö.

²¹ PAIS szerint a tendencia a „permies nyelvjárásból” került az „ugoros”-ba (Nyelvt. Ért. V, 64).

²² Hasonlóan régebbi munkájában: Honfoglalás előtti török jövevényszavaink 60, 85; utóbbiban azonban a *kender* és *tengely* szavakkal kapcsolatban ujjur eredetre gondol.

²³ Ez az időpont MOLNÁR E. szerint a magyarság baskíriai korszakának vége is egyúttal (Óstört. 127).

²⁴ Vö. ZSIRAI: Fgr. Rok. 212, LYTKIN: Историческая грамматика коми языка 91- = Ist. Gr.; Из истории словарного состава пермских языков (Вопросы языкознания 1953/5, 65) = Vorpr.; Вепско-карельские заимствования в коми-зырянских диалектах, 183.

WICHM.: TLP. 57, 76, 129, 139; MOÓR: ALH. II, 425 l. jegyz., LYTKIN: Vopr. 1953/5, 61; Ist. Gr. 91—2).

Ez arra mutat, hogy feltehetően az elszakadás, az ősi szállásterülettől való eltávolodás, idegen környezetbe kerülés csökkentette annak a tendenciának hatóerejét, amelyet a belső fiziológiai és pszichológiai feltételek mellett még a földrajzi közelség is hosszú ideig fenntartott a permiek és magyarok elődeinek nyelvújrásában.

MOÓR ELEMÉR is a 650 körül időkre helyezi a denazalizáció befejeződését a magyarban. Mint mondja, az első török jövevényszavak megjelenése előtt záródhatott le (Nyr. LXXIII, 80). Az általa megadott időpont nagyjából megfelel a mi elgondolásunknak is, azzal a különbséggel, hogy mi az említett török jövevényszavakat (*kender, tengely, tenger*) nem soroljuk a török jövevényszavak első rétegébe, hanem a másodikba. Az elsőbe a *hód, hattyú, szó* szavak tartoznak, amelyeket eleink még az ugor együttélés korában, tehát az időszámításunk előtti I. évezredben vehettek át török (? altaji) népektől, akikkel a „prém útjának” közelében lakva (vö. LIGETI: MÓst. 54 kk., BÁRCZI: I. OK. II, 349; Sz. KISPÁL M., uo. 361) kereskedelmi kapcsolatban állhattak. Ezen ősi kapcsolattal szemben a kutatók egy része meglehetősen szkeptikus álláspontot foglal el (pl. PAASONEN: FUF. II, 102; KANNISTO: FUF. XVII, 235; MOÓR E.: ALH. VIII, 70, kk. 255 kk. és talán bizonyos mértékben HAJDÚ P. is: Fgr. népek és nyelvek 80). Az erre vonatkozó történeti adatokat kétségesnek, bizonytalanak tartják, nyelvi nyomait pedig elégtelennek. Ha azonban a jelen kutatásokban egyre erősebb hangot kapó felfogás az ugoroknak az Urálon túlra is átnyúló ősi szállásterületéről²⁵ őstörténészeink és nyelvészeink legszélesebb rétegeiben is elfogadásra talál, akkor ezen ősi kapcsolat kérdése új megvilágításba helyezhet számos nyelvészeti, művelődéstörténeti, néprajzi és antropológiai kérdést is. Így többek között a most tárgyalt nyelvi jelenség *k e z d e t é n e k* datálása szempontjából is igen fontos két szónak az eredetét. Ez a két szó a *hód* és az *ugor* népnév.

1. Az előbbi a kutatók zöme az ugor együttélés korából való átvételnek tartja (vö. NÉMETH GY.: NyK. XLVII, 77; ZSIRAI: NyK. XLVII, 449 jegyzet; BÁRCZI: I. Ok. II, 348—49). Közelebbről az ananyinói kor legelejéről vagy az azt megelőző időszakból (l. HAJDÚ P.: MKE. 44; másképpen Sz. KISPÁL: i. m. 362, aki az ananyinói kor végére, i. e. IV—II. sz-ra helyezi a török átvétel időpontját).

A m. *hód*, osztj. *χundil* 'Maulwurf', vog. *χüntel, khontel* 'Biber' egy török **qund*-tövű szónak (vö. kirg. oszm. csag. *qunduz* 'Biber', (kirg.) 'Fischotter' stb., csuv. *χḁndḁr* 'hódprém' (vö. BÁRCZI, i. m. 349 irodalommal) az átvétele. Ez a szó a kereskedelmi kapcsolatok révén került át az ugorba, és szorította ki a *majava* szócsaládhoz tartozó, de az ugor nyelvekben tabuból nem használt finnugor megfelelőt. Hasonlóan nyilatkozik MOÓR E. is, aki azonban hangtani megfontolásokból nem a törökhöz, hanem valamilyen ismeretlen eredetű ázsiai vadász-halász néphez (a *por* frátria kialakítóihoz) kapcsolja a kérdéses szót, több ismeretlen ugor eredetű szóval együtt (ALH. VIII, 71—2; 253—72).

²⁵ L. erről ZSIRAI: Fgr. Rok. 150; GYÖRFFY: 1951/II. félévi egyetemi előadásai; Sz. KISPÁL M.: I. OK. II, 362; HAJDÚ P.: MKE. 21; Fgr. népek és nyelvek 38; MOLNÁR E.: i. m. 101; legújabban HERODOTOS és HELLANIKOS adatait TOMASCHek és HARMATTA alapján újraértelvezve és a szovjet régészet eredményeire támaszkodva LÁSZLÓ GY.: i. m. 25—7, 111 kk.

Bármelyik felfogás bizonyul is idők folyamán helyesnek, annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy az átvételkor a fgr. **nt* kapcsolat az ugarság előmagyar nyelvjárásában már **nd*-re válhatott, tehát eljutott a denazalizáció első fázisához. Így a török vagy altaji jövevényszó beleilleszkedve az előmagyar nyelvjárás hangrendszerébe, részt vett a denazalizáció folyamatának további szakaszaiban (**nd* > *~*d* > *d*). Hasonlóan BÁRCZI: MNy. LVIII, 4–5.

Az ugor népnévnek a bolgár-török *onogur* törzsnévből való származtatásában (vö. ZSIRAI: Fgr. Rok. 144) és HERODOTOS *jyrka* népnévvel való azonosításában — ha még vannak is tisztázatlan mozzanatok a magyarzatokban — mégis megtalálhatjuk nyomát a már említett ősi ugor-török érintkezésnek. És talán a denazalizáció megindulásának időpontjára vonatkozóan is értékes adalékkal szolgálhat, vagy legalábbis kiegészítheti az eddigi igen sovány bizonyító anyagot.

Sajnos az ugyancsak e korra vagy valamivel előbbre helyezhető *i r á n i* (szkíta, szarmata) jövevényszavak közül nem találunk nazális + zárhang (v. spirans) kapcsolatúakat,²⁶ csupán olyanokat, amelyek a finnugor szóbelseji, illetve szóvégi zárhangok ősmagyar kori állapotáról adnak képet; a zöngétlen zárhangok zöngésüléséről, illetve spirantizálódásáról. Ilyenek pl. a *fizet*, *tiz*, *száz*, *nemez*, *búz*. A denazalizációs folyamat kronológiája szempontjából azonban ezeknek is igen fontos a szerepük. Ezek ugyanis az iráni jövevényszavak azon ősi, feltehetően *ő s i r á n i* vagy *ó i r á n i* rétegéhez tartoznak, amelyek kereskedelmi kapcsolatra utalnak. Tehát szintén az ananyinói kor kezdeti szakaszára vagy az azt megelőző időkre datálhatók.²⁷ Ennél későbbi időpontra tehető a denazalizáció megindulása vagy legalábbis az első fázisig (**mp* > **mb*; **nt* > **nd*; **ŋk* > **ŋg*; l. erről MOÓR: ALH. II, 75–6; LAKÓ: Soin. klus. 20 kk.; BÁRCZI: MNy. LVIII, 4) való eljutása. A nazális kapcsolatból keletkezett zöngés zárhangok ugyanis különben részt vettek volna a spirantizálódási folyamatban. Megmaradásuk éppen azt igazolja, hogy a finnugor zöngétlen zárhangok spirantizálódása idején még nazális kapcsolatban vagy legalábbis nazalizáltan ejtett magánhangzó mellett álltak.²⁸

Ha tehát az említett ősiráni jövevényszavak i. e. VIII. sz. előtti átvételre vallanak, akkor a denazalizáció megindulása az i. e. VIII. sz. utáni időkre tehető.

Így tehát az iráni jövevényszavak is elvezettek ahhoz az időponthoz, amelyre a török jövevényszavak legrégebb rétegéhez tartozó *hód*, (?) *ugor* szavak is mutattak, az ananyinói kor kezdetéhez.

2. De ehhez a korszakhoz vezetnek el bennünket a *permi* nyelvek *ő s i r á n i* jövevényszavai is, amelyek a permi együttélés korai szakaszában, tehát i. e. I. évezred első századaiban kerültek bele a zürjének és votjakok elődeinek nyelvébe. Ilyenek pl.

zürj. (WIED.) *pad* : *pad-vež* = *tuj-vež* 'cross-roads'; *pad-vežön* = *tuj-vežön* 'crosswise' (*tuj* 'way, path'; *vež* 'cross') ~ osztj. *panť* 'way' ~ szkr. *panthan-*, *panthā-* 'road, way, path' stb. (COLLINDER: FUV. 135; a szóról l. még LYTKIN: Vopr. 1953/5, 59, Ist. Gr. 91); (?) zürj. *pydös*, *pydes* 'bottom; sediment, grounds',

²⁶ Esetleg az *ág* szó, ha a fi. *onki*; zürj. *votj. vug* szavakkal összetartozik (l. fent).

²⁷ HARMATTA szerint az ősiráni jövevényszavak átvételének korszaka az i. e. VIII. sz.-ban záródhatott le (Nyelvt. Ért. V, 29).

²⁸ Utóbbi lehetőségre BÁRCZI utal (i. m. 4). Hasonlóan már korábban MOÓR E. (ALH. II, 425).

votj. *pydes*, osztj. *pundaš* 'bottom the lowest (or hindmost) part' ~ pali *bundha* = szkr. *budhna-* 'bottom, depth, lowest part' stb. (FUV. 135; az iráni eredetről kételkedve ITKONEN: FUF. XXVIII, 78); votj. *egir* ~ zürj. *egir* 'szén' ~ óind. *aṅgāra* id. (vö. LYTKIN: Vopr. 1953/5, 59).

A votj. *andan*, zürj. *jemdon* > vog. Szó. *jēmtan*, FL. *jēmtan* 'Stahl' szót JOKI késői oszét eredetű kultúrshónak tartja, ami akkor került be a permi nyelvekbe, amikor a denazalizáció már befejeződött (SUST. CXXV, Ravila eml. 149—50). Ez már ahhoz a fiatalabb iráni (oszét) jövevényszóréteghez tartozik, mely többek között az *ezüst*, *kard*, *vért* szavakkal gazdagította az előmagyar és permi nyelvjáráásokat, a vas és más fémek (arany, ezüst, réz, ólom) terjedő használatával párhuzamosan.²⁹ Feltehetően a két nép elválását megelőző időkből vagy közvetlenül utána, a vándorlások kezdetén kerültek bele a kérdéses nyelvekbe.

Meg kell állapítanunk, hogy az ugor nyelvekben megtalálható ősi török jövevényszóréteg hiányzik a permi nyelvekből, annak bizonyosságként, hogy ez a hatás csak az Urál mindkét lejtőjén élő csoportot érte közvetlenül,³⁰ a permiekhez azonban már nem jutott el.

Mindezek alapján tehát nincsen akadálya annak, hogy a magyar és permi denazalizációs folyamat megindulását az i. e. VIII. sz. Körüli időkre tegyük.³¹ A tendencia központja a permiektől lakott terület lehetett, és onnan terjedt át az ugor csoport ama szállásterületére, ahol a magyarok elődei laktak. A folyamat lezáródása i. u. VII—VIII. sz.-ra tehető, az említett népek külön életének kezdeti szakaszaira.

A folyamat lezajlásának módját illetően — úgy vélem — nyugodtan elfogadhatjuk a MOÓR E.—LAKÓ és BÁRCZI-féle fejlődési vonalat (l. fent). A denazalizációt minden bizonnyal megelőzte a nazálissal kapcsolatos zárhang vagy réshang zöngésülése. De hogy egy későbbi fázisban ez együtt járt volna-e a megelőző magánhangzó nazalizált ejtésével (l. erről MOÓR E.: Nyr. LXXII, 24; BÁRCZI: MNy. LVIII., 5), az elképzelhető ugyan, de nem igazolható. Igaz, hogy finnségi analógiák is támogatnák ezt a feltevést (l. fent a karjalai és vepsze alakokat), de sem a permiből, sem a magyarból nem mutatható ki a fejlődés ezen fokozata. A zürjében jelentkezik ugyan egy illab.-veláris magánhangzó (*i*, *e*) az **mp*, **nt*, **ŋk* kapcsolatból keletkezett *b*, *d* és *g*-k előtt, de csak képzőkből, és ott is nyelvjárási eltérésben *i*, *e*-vel váltakozva. Pl. (WICHM.) Ud. V. Sz. *tureb*, I. Al. *tured* 'Schneegestöber, Schneesturm'. A votjában pedig általában illab.-palatális magánhangzókkal találkozunk ugyanilyen hanghelyzetben. Pl. (WICHM.) U. MU. J. M. G. *dumet*, (MUNK.) Sz. K. *dumät* 'Band, Kette, Strick' (vö. UOTILA: Kons. 86, 98; példákat l. még KÖVESI: kézirat).

Erre, valamint a denazalizáció okának kérdésére még feleletet vár a nyelvtudomány. Hogy idegen hatásra kellene-e gondolnunk³² vagy valamilyen belső nyelvi fejlődésre (simább, könnyebb ejtésre törekvés?) — nem tudjuk egyelőre.

²⁹ Az iráni jövevényszavak ezen későbbi rétegről igen behatóan értekezik JOKI említett tanulmányában (SUST. CXXV, 150—7).

³⁰ Vö. HERODOTOS *argempeioik* nevezetű népét (GYÖRFFY Gy.: i. m. 22, 205 10. jegyzet).

³¹ Lehet, hogy csirái megvoltak már a finnugor korban is, erre mutatnának a finnségi, lapp és ugor nyelvek hasonló jelenségei.

³² Vö. MOÓR E.: ALH. II, 15 kk. 424—5.

A fentiekben vázoltakat nem szántam PAIS szavaival élve (Nyelvt. Ért. V, 56) „őstörténeti regény”-nek vagy „novellá”-nak, még ha egyes részletei, ahol a nyelvi adatok mellett még fantáziámra is támaszkodtam — ezt a lát-szatot is keltik.

Egy máig is még nyitott kérdés kutatását akartam történeti forrásokra és nyelvi adatokra támaszkodva helyes irányba terelni, mert PAISHoz csatla-kozva: „Titokban [én is] bízom abban, hogy a további vizsgálódások folytán egyik-másik novellarészletem esetleg valószínűséggé erősödhetik, vagy ha nem, az ellentmondást és cáfolatot kihíva, előresegíthet bennünket — engem vagy másokat — az igazság felé való haladásunkban.” (I. m. 57.)

A. KÖVESI MAGDA

Zur Frage der sogenannten „permischen” Züge des vorungarischen Dialektes

Verfasserin versucht die schon lange umstrittene Frage der permischen-ungarischen „engeren” Beziehungen (die sog. „permischen” Züge oder Schicht der vorungarischen Sprache) von der Seite einer gemeinsamen Lauterscheinung: der Denasalisation zu erfassen und zu untersuchen.

Auf ähnliche Lauterscheinungen der näheren und fernerer verwandten Sprachen (baltisch-finnisch, obugrisch, lappisch, samojedisch) sogar nicht Verwandtsprachen (slawisch) hinweisend, lenkt sie die Aufmerksamkeit auf diejenigen Unterschiede hin, die geeignet sind, diese Erscheinungen von denen der permischen und ungarischen streng zu trennen. In den letztgenannten Sprachen bezieht sich die Denasalisation auf jede Nasalverbindung [*mp, nt, ŋk, ns, ŋś (ŋtś)* usw.] und hat zur Folge das Stimmhaftwerden des zweiten Komponenten, während sie in den Vorherigen eine sporadische und von pho-netischen oder mundartlichen Gründen abhängende Erscheinung ist.

Die vollständige Übereinstimmung im Verlauf des Prozesses ist weder ein Spiel des Zufalls noch eine Parallellentwicklung in den Sprachen der Permier und Ungarn, sondern wie es Verfasserin auf die diesbezüglichen historischen, kulturgeschichtlichen, ethnografischen und sprachgeschichtlichen Forschungen fußend — mit Hilfe der beiden Sprachen (bzw. Sprachgruppen) zu beweisen versucht — eine räumlich und zeitlich eng verknüpfbare Laut-erscheinung. Eine räumliche Beziehung ist durch die Nachbarschaft ihrer älteren (uralischen und finnisch-ugrischen) Wohnsitze schon seit dem III. Jt. v. u. Z. gegeben und daß diese Beziehungen kulturelle und sprachliche Folgen hatten, dafür haben wir feste Beweise. Einer dieser Beweise ist eben die besprochene Lauttendenz, die Denasalisation, welche sich zeitlich dann abspielte als die Beziehungen der Permier und Ugrier (bes. Vorungarn) enger und reger wurden und diese Zeit war die ananjinoische Periode und die darauf folgenden Jahrhunderte. Der nähere Zeitraum wäre nach der Beweisführung der Ver-fasserin die Zeit von der Mitte der anj. Periode (V—IV. Jh. v. u. Z.) bis zum VII—VIII. Jh. nach u. Z. Der Abklang dieses Prozesses erfolgte nach der voll-ständigen Loslösung der beiden Volksgruppen.

A. MAGDA KÖVESI

